

Identitetspolitikk splitter

Thomas Hylland Eriksen

Morgenbladet, september 2009

Eriksen og Stjernfelts kritikk av kulturalismen er betimelig, renser luften og peker mot et samfunn der det er fremtiden og ikke fortiden som danner grunnlaget for fellesskap. Jens-Martin Eriksen og Frederik Stjernfelt: *Adskillelsens politikk. Multikulturalisme – ideologi og virkelighet*. 432 sider. Oversetter ikke oppgitt. Oslo: Press.

Ingen kan ha unngått å registrere at optimistiske perspektiver på flerkulturalitet, ofte omtalt som multikulturalisme, får så hatten passer for tiden. Mangfoldspolitikken blir i brede kretser avvist som naiv, relativistisk, normoppløsende, en bjørnetjeneste overfor minoriteter som ønsker å integrere seg, en trussel mot den nasjonale kultur og en oppskrift på galopperende kriminalitet, kvinnelig omskjæring, tvangsekteskap og, i siste instans, avviklingen av den vestlige sivilisasjon slik vi kjenner den.

I *The Multiculturalism Backlash*, som utkommer senere i høst, beskriver Steven Vertovec og Susanne Wessendorf en tendens som har vært på fremmarsj i mange europeiske land siden før århundreskiftet: Multikulturalismen er blitt erklært død av politikere og kommentatorer i EU og dets periferi, parallelt med at konfliktnivået mellom storsamfunnet og visse minoritetsgrupper (stort sett muslimske) har økt.

Generaliseringer om multikulturalisme

Kritikken mot multikulturalismen kan oppsummeres gjennom følgende påstander, som preger debatten over hele Vest-Europa: (a) Multikulturalismen er én doktrine, (b) Multikulturalismen hindrer åpen debatt, (c) Multikulturalismen oppmuntret til parallellsamfunn, (d)

Multikulturalismen står i konflikt med felles verdier, (e) Multikulturalismen forneker problemer, (f) Multikulturalismen støtter avskyelige praksiser, og (g) Multikulturalismen gir terrorister fritt leide.

Vertovec og Wessendorfs antologi viser hvordan oppfatninger av denne typen har spredd seg, og avslører dem som overforenklende. Multikulturalisme er selvfølgelig ikke én doktrine. Man kan utmerket godt være tilhenger av språklige minoritetsrettigheter og religionsfrihet uten dermed å forsvare sensur eller kvinnelig omskjæring. Forskere som skriver om emnet har ofte identifisert syv, åtte eller ni ulike varianter av multikulturalisme. Noen har likhetsbehandling som mål, mens andre forsvaret retten til annerledeshet. En norsk organisasjon som Antirasistisk senter, for eksempel, har i tredivet år kjempet for likeverd og individuelle menneskerettigheter, men blir likevel ofte oppfattet som forsvaret av ghettoisering og segregering – altså det motsatte av hva organisasjonen rent faktisk står for. Edward Said (*Orientalismen*) var likeledes ingen forskjellsmultikulturalist; han skrev i opplysningens beste ånd idet han gikk inn for at stemmer som tidligere aldri hadde blitt hørt, skulle få talerstol og mikrofon. Skal man kritisere multikulturalismen med troverdighet, må man med andre ord være konkret. Personlig er jeg f.eks. tilhenger av tiltak som kan få flyktninger i arbeid, men jeg er mot å fjerne bilder av griser fordi det finnes folk som av religiøse årsaker misliker griser. Å være for at Fatima skal få jobb eller at Mela-festivalen skal få statsstøtte, er ikke det samme som å forsvare autoritære religioner som nekter folk å konvertere.

Kulturalismen som hovedproblem

Jens-Martin Eriksen og Frederik Stjernfelt, danske intellektuelle som tidligere har skrevet to bøker om Balkan sammen, utgav i fjor *Adskillelsens politik*, en bredt anlagt debattbok om det flerkulturelle dilemma. Nå er boken ute i fornorsket utgave, og til tross for at den springer ut av en spesifikt dansk virkelighet, kan den leses med stort utbytte også her. Forfatterne er fortrolige med norske forhold, og i et nyskrevet forord kritiserer de bl.a. det norske forslaget om å forby krenkelser av religion.

Selv om kritikken mot multikulturalismen har mange fellestrekk i hele Vest-Europa, er det relevante forskjeller mellom Danmark og Norge. De velmenende "halalhippiene" med røtter i 1970-tallets motkulturer fikk aldri samme gjennomslag i norsk som i dansk offentlighet. Det norske sosialdemokratiet ble aldri like overbærende tolerant som det danske, og så sent som i den nylig avsluttede valgkampen ble vi minnet om at grensen mellom Arbeiderpartiet og Fremskrittspartiet kan være syltynn i spørsmål som har å gjøre med minoriteters rettigheter. Endelig har nasjonalistisk identitetspolitikk dominert i norsk offentlighet på måter som i Danmark forbindes med den politiske høyresiden. Eriksen og Stjernfelts skille mellom venstresidens multikulturalisme og høyresidens nasjonalistiske monokulturalisme passer følgelig ikke på norske forhold, hvor Høyre ofte har vært mer positivt til kulturelt mangfold enn Arbeiderpartiet, og hvor den politiske venstresiden har klare nasjonalistiske trekk.

Adskillelsens politikk er delt i fire. Første del, skrevet av Eriksen, består av intervjuer og reportasjer fra Malaysia, som gir spennende paralleller og kontraster til den europeiske situasjonen. Del to (Stjernfelt) tar for seg det teoretiske og filosofiske grunnlaget for multikulturalismen, med særlig vekt på amerikansk kulturanthropologi. Den korte del tre (Stjernfelt) undersøker begrepet krenkelse med utgangspunkt i karikaturesaken, mens den viktige del fire (begge) trekker noen slutninger på bakgrunn av de foregående resonnementene, med aktuelle politiske kontroverser som eksempelmateriale.

Bokens primære mål er å argumentere mot *kulturalismen*, altså det syn at mennesker ikke bare er formet av sin kultur, men at politikken også må basere seg på kulturelle gruppeidentiteter. Både nasjonalismen og multikulturalismen er kulturalistiske ideologier, som legger som premiss at menneskers fellesskap skyldes deres kulturelle likheter. Verden fremstår som et øyrike av avgrensede kulturer, individer blir bærere av og ofre for sin kultur, og den politiske formen blir enten nasjonalistisk eller multikulturalistisk. Mot denne sosiale ontologien setter Eriksen og Stjernfelt en liberal posisjon der politikk dreier seg om felles anliggender, ikke om å beskytte kulturelle identiteter. Imidlertid skiller de mellom myk og hard multikulturalisme, der den myke er forenlig med demokratiske spilleregler og individuell autonomi, noe som gjør deres argumentasjon mer nyansert og

interessant enn de kategoriske og kunnskapsløse generaliseringene som er dokumentert i *The Multiculturalism Backlash*.

Det malaysiske trolspeilet

Reportasjedelen om Malaysia har den dramatiske tittelen "En verden vi ikke har kommet til ennå". Nå vil man kunne innvende at den malaysiske verden neppe kommer hit i overskuelig fremtid, men analysen er god og interessant på sine egne premisser. I det fleretniske Malaysia, et mildt autoritært regime som baserer seg på multikulturalistisk ideologi (av en type jeg, med utgangspunkt i Mauritius, ofte har beskrevet som "apartheid med et vennlig ansikt"), får man ikke kjøpt øl dersom man er etnisk malay. I landets utallige skjønnhetskonkurranser deltar bare kinesiske (og noen få indiske) skjønnheter. En bred vifte av intervjuer viser tydelig hvordan den autoritære multikulturalismen hindrer både personlig frihet og nasjonal integrasjon. På malaysiske universiteter er det nå knapt noen malaysiske kvinner som går uten hijab; på 1980-tallet var de i flertall. Den globaliseringsdrevne arabiseringen av sørøstasiatisk islam, som tar sikte på å "renske ut" eldre, lokale kulturelle former, representerer et tilbakeskritt som gir foruroligende scenarier for den nære fremtid, både for ikke-muslimer og malayer. Stor var min skuffelse da jeg forleden år leste en feelgood-bok av en malayisk forretningsmann, som minnet sine lesere om at "dere malayer" må huske at dere tilhører et større fellesskap også. Jeg regnet med at han da ville påkalle den større malaysiske nasjonen (komplett med urfolk, kinesere og indere); i stedet skrev han om det globale brorskapet av muslimer. Det er da man innser at nasjonal solidaritet er avlyst til fordel for en religiøs særidentitet.

Romantikk og kulturanthropologi

Multikulturalismen har røtter i europeisk romantikk og tidlig kulturanthropologi. Eriksen og Stjernfelt trekker linjene herfra til nyere sosialfilosofi, politiske analyser og UNESCOs visjon om en verden av kulturer (snarere enn raser). Kritikken av den liberale multikulturalisten Will Kymlicka diskuterer hvordan grupperettigheter kan komme i konflikt med individuelle

rettigheter, og er så grundig at den burde publiseres på engelsk. Politisk og filosofisk refleksjon om grupperettigheter er i det store og hele basert på en foreldet kulturanthropologi. I dag finnes bl.a. en omfattende antropologisk forskning om menneskerettigheter, som ikke går opp blindgaten universalisme versus relativisme, men som studerer hvordan menneskerettigheter håndteres *empirisk* i ulike samfunn.

Eriksen og Stjernfelt baserer mye av sin kritikk i bokens del to på en hovedstrømning i amerikansk kulturanthropologi som kan kalles Boas-Benedict-Geertz-linjen: Rundt år 1900 utviklet Franz Boas, i tråd med sin tyske humanistiske dannelse (med røtter tilbake til Herder), den moderne kulturrelativismen som motvekt til den rasistiske kvasivitenskapen. Hans student Ruth Benedict foredlet perspektivet i bestselgeren *Kulturmønstre* (1934), en bok som har hatt stor innflytelse selv om knapt noen antropolog tar den alvorlig lenger. I forlengelsen av denne tradisjonen gikk Clifford Geertz inn for å fortolke kulturer som integrerte helheter. Men alt på slutten av 1960-tallet ble Geertz kritisert for sin "kulturfunksjonalisme" der kulturene fremstod som lukkede meningsuniverser. Siden den gangen har amerikanske antropologer skrevet like mye *mot* kulturen som *om* kulturen. Selv definerer jeg kultur som *betingelser for kommunikasjon*, ikke som felles virkelighet. Dermed blir kultur et gradsspørsmål, ikke noe som i seg selv skaper grenser og grupper. Jeg er smigret over at forfatterne siterer min kritikk av kulturalismen, men det bør i rettferdighetens navn tilføyes at antropologer i mange år har operert med ulike forståelser av kultur og, ikke minst, forholdet mellom kultur, samfunn og individ.

Poenget kan illustreres med et eksempel fra Sør-Afrika i årene før apartheid ble innført (i 1947). Sørafrikanske kulturanthropologer, som siterte amerikanske kolleger, var de intellektuelle arkitektene bak apartheid. Den britiske antropologen Radcliffe-Brown polemisererte mot deres analyse. Han argumenterte i 1940 for at svarte, indere og europeere var integrert i det samme økonomiske systemet gjennom lønnsarbeid, og at de derfor måtte ses som medlemmer av ett samfunn. At de var kulturelt forskjellige, var for Radcliffe-Brown politisk irrelevant. Som hans student Gluckman lakonisk skrev senere: "An African miner is a miner; an African townsman is a townsman".

Nødvendigheten av å slå begge veier

Adskillelsens politikk er en advarsel mot splittende identitetspolitikk. Eriksen og Stjernfelt minner om at det er nødvendig å slå begge veier dersom man ønsker å være prinsipiell. Selv om boken i hovedsak kritiserer "venstresidens multikulturalisme", er den også oppmerksom på "høyresidens monokulturalisme". Rent faktisk er det jo mange av dem som kritiserer "de andres" identitetspolitikk som har vondt for å se sin egen. Den norske nasjonalismen, som er en del av luften vi puster i her til lands, fremstår dermed som "det normale". Jeg kunne her ha ønsket meg en tydeligere påvisning av dynamikken mellom majoritet og minoritet. Jo mer nasjonalistisk majoriteten er, desto mer sannsynlig er det at minoritetene trekker seg tilbake i sin egen identitetspolitikk. Jo flere bunader, desto flere hijaber.

Alt i alt er det en storartet bok Eriksen og Stjernfelt har skrevet; ikke fordi man er enig i alt de sier (jeg synes f.eks. de tar noe lett på ydmykelsens psykologi og minoriteters krav om respekt og anerkjennelse), men fordi de lykkes i å løfte debatten om majoritet og minoriteter opp på et høyere refleksjonsnivå enn det som er vanlig. Deres liberale resonnementer bidrar til å rense luften – hvem kan vel være uenig i at det er uhyrlig å nekte muslimer å konvertere? – og det er lett å slutte seg til deres republikanske, sekularistiske idealer. Ikke dermed sagt at problemene er løst. Kulturalismen har jo vært kritisert sønder og sammen tidligere (jeg nevner ubeskjeden min *Kulturterrorismen* fra 1993 som eksempel), uten at det har fått merkbare politiske konsekvenser.

Eriksen og Stjernfelt synes å gå inn for et skille mellom politikk og kultur, der kulturen (herunder religion) blir en privatsak. Dette er imidlertid vanskelig å oppnå i praksis, all den tid tvangsekteskap og omskjæring med rette anses som politiske utfordringer. Etter hvert som politikken har flyttet seg stadig lenger inn i privatlivet, er grenseoppgangen mellom det offentlige og det private mer utydelig enn på lenge. På den annen side gir de gode, prinsipielle retningslinjer for hvordan man skal håndtere hetsing av homofile i Oslo øst, hijaber i politiet og Muhammed-karikaturer.

Enkelte kritikere av karikaturene bommet forresten da de sa at kristne ville bli like fornærmet dersom man publiserte tilsvarende karikaturer av Jesus. Det er jo ikke veldig mange år siden at vi frisinnede kunne more oss over hemningsløse, Donald-aktige tegneserier fra bibelhistorien i Hedningesamfunnets publikasjon *Jesus Kristus & Co.* Grunnen til at bladet gikk inn, var ikke drapstrusler fra krenkede kristne, men at markedet sviktet.

Dreiningen fra sosiale til kulturelle temaer i debattene om flerkulturalitet har vært påfallende. Der man tidligere fokuserte på etnisk diskriminering og konkurranse om arbeid, snakkes det nå mest om hijaber, krenkelser og familieliv. Det største problemet er for tiden politisert religion; nesten alle eksemplene i *Adskillelsens politikk* har med islam eller muslimer å gjøre. Et første skritt i dette landet må følgelig være å avskaffe statskirken. Deretter kan offentlig støtte til religion gradvis avvikles. Selvsagt må det være trosfrihet, men det er vanskelig å se hvorfor religiøse skal utstyres med klippekort og sugerør når andre ikke får noe tilsvarende. På dette punktet er Eriksen og Stjernfelt forbilledlig tydelige, og selv om *Adskillelsens politikk* på ingen måte løser det flerkulturelle dilemma én gang for alle, peker den i riktig retning: mot et samfunn der det er en felles fremtid og ikke fragmenterende, mytiske fortider som utgjør grunnlaget for solidaritet og tilhørighet. Samtidig er det nødvendig å minne om at retten til å velge sin egen livsvei også må innebære retten til å velge konservative og tradisjonstro alternativer.